অধ্যায় ১ঃ শিক্ষাৰ অর্থ আৰু ধাৰণা

অধ্যায় গাঁথনি

১.১ উদ্দেশ্য

১.২ পৰিচয়

১.৩ শিক্ষাৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞাসমূহ

১.৩.১ শিক্ষাৰ অর্থ

১.৩.২ শিক্ষাৰ সংজ্ঞাসমূহ

১.৪ শিক্ষাৰ প্রক্রিয়া

১.৫ শিক্ষাৰ প্রকাৰ

১.৬ শিক্ষাৰ পৰিসৰ

১.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১.৮ অধিক জানিবলৈ

১.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি ঃ—

- শিক্ষা শব্দটোৰ সংজ্ঞা নিৰূপণ কৰিব পাৰিব
- শিক্ষাৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- শিক্ষাৰ প্রকাৰসমূহ শ্রেণীভুক্ত কৰিবলৈ সমর্থ হ'ব
- আনুষ্ঠানিক, অনৌপচাৰিক আৰু অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ অর্থ আৰু ধাৰণাৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা আগবঢ়াব পাৰিব
- শিক্ষাৰ পৰিসৰ সম্পর্কে আলোচনা কৰিব পাৰিব।

১.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টোৱে আমাক শিক্ষাৰ কিছুমান মূল ধাৰণাৰ লগত চিনাকি কৰি দিব। অধ্যায়টোৱে সামৰি লোৱা দিশবোৰ হ'ল— শিক্ষাৰ অর্থ, সংজ্ঞা, প্রক্রিয়া, শিক্ষাৰ প্রকাৰসমূহ আৰু শিক্ষাৰ পৰিসৰ। শিক্ষার্থী হিচাপে আমি শিক্ষা শব্দটোৱে কি বুজাই তাক জানিব লাগিব। শিক্ষাক কিয় গুৰুত্বপূর্ণ বিষয় হিচাপে ধৰা হয় আৰু ইয়াৰ প্রকাৰবোৰৰ স্থান কেনেধৰণৰ তাক জনাটো দৰকাৰ হ'ব। শিক্ষা শব্দটোৱে বহু বিস্তৃত পৰিসৰক সামৰি লৈছে আৰু নানাধৰণৰ আদর্শক অন্তর্ভুক্ত কৰিছে। শিক্ষাক এটি অন্তহীন প্রক্রিয়া বুলি অভিহিত কৰা হয় আৰু ই প্রয়োজন অনুসাৰে

বস্তুবোৰ সংশোধন কৰি লয়। শিক্ষা হ'ল এবিধ গতিশীল প্রক্রিয়া আৰু ই সমাজৰ কর্ম সম্পাদন কৰে। শিক্ষাৰ ক্ষেত্রখন বহুত বহল আৰু বিস্তৃত ধৰণৰ। শিক্ষা এনেকুৱা এটি ধাৰণা যিটোৰ মাধ্যমত মানুহে তেওঁলোকৰ চিন্তাধাৰা আৰু যুক্তি, সমস্যা সমাধানৰ দক্ষতা, সৃষ্টিশীলতা, বুদ্ধি প্ররণতা, যোগাত্মক দৃষ্টিভংগী, অনুভৱজনিত চিন্তা, কৌশল, মূল্যবোধ আৰু ভাবভংগী আদিৰ উন্নতি সাধন কৰিব পাৰে। শিক্ষাই মানৱ আচৰণৰ সংশোধন ঘটাই মানুহক সামাজিক, নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক জীৱ হিচাপে পৰিগণিত কৰে। মানুহে প্রত্যেক দিনে প্রত্যেক মুহূর্তত বিভিন্ন কথা শিকিবলগীয়া আৰু আহৰণ কৰিবলগীয়া হয়। সেয়েহে, শিক্ষাক অবিৰত প্রক্রিয়া হিচাপে অভিহিত কৰা হয় আৰু ই সদায় বিকাশমুখী হৈ থকা সমাজখনত মানুহক জীৱনধাৰণত অৰিহণা যোগায়।

১.৩ শিক্ষাৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞাসমূহ

১.৩.১ শিক্ষাৰ অর্থ

শিক্ষাৰ প্রকৃত অর্থ হ'ল জ্ঞান আহৰণ কৰা। মানুহৰ আচৰণ আৰু প্রবৃত্তিসমূহক যিমানখিনি পাৰি সংশোধন কৰি মানুহক এটি বিশেষ জীৱ হিচাপে পৰিগণিত কৰাটোৱে শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য। অতীতৰপৰা বর্তমানলৈ শিক্ষাৰ অর্থৰ বিষয়ে বিভিন্ন জনে বিভিন্ন ধৰণে মত পোষণ কৰিছে। সেয়েহে শিক্ষাৰ প্রকৃত অর্থ জ্ঞান আহৰণ কৰাতে সীমাবদ্ধ হৈ থকা নাই। ইয়াৰ অর্থ ব্যাপক তথা বিস্তৃত বুলি কোৱা হয়। মানুহৰ সামাজিক জীৱন আৰম্ভ হোৱাৰ লগে লগে শিক্ষাৰো আৰম্ভ হৈছিল। সেই সামাজিক জীৱনৰ মাধ্যমেৰে মুখিয়াল লোকসকলে সমাজৰ সদস্যসকলক প্রয়োজন অনুসাৰে নানাধৰণৰ শিক্ষা প্রদান কৰিছিল। আধুনিক সমাজৰ দৰে জটিলতা নথকা হেতুকে অতীতৰ সমাজ ব্যৱস্থাৰ শিক্ষা প্রণালীও অতি সহজ আছিল। সময়ৰ পৰিৱর্তনৰ লগে লগে সমাজৰ পৰিৱর্তন হ'ল। সভ্যতাৰ প্রগতি আৰু দেশৰ প্রয়োজন অনুসৰি শিক্ষা পদ্ধতিৰো পৰিৱর্তন সাধন হ'ল। শিক্ষা আধুনিক সমাজৰ এবিধ মূল আহিলা হিচাপে পৰিগণিত হ'ল, কাৰণ অতীতৰ সংস্কৃতি আৰু সভ্যতাক শিক্ষাৰ দ্বাৰাহে জানিব বা উপলব্ধি কৰিব পাৰি।

শিশুৱে জন্ম লাভ কৰিয়েই কোনো অভিজ্ঞতা আহৰণ কৰিবলৈ সক্ষম নহয়। বাকশক্তি আৰু অংগ-প্রত্যঙ্গবোৰ পৰিপুষ্ট আৰু সবল হোৱাৰ লগে লগে শিশুৱে আধা ফুটা মাতেৰেই কথা ক'বলৈ আৰম্ভ কৰে। পৰিয়ালৰ মাধ্যমত শিশু ডাঙৰ-দীঘল হয়। মাক, দেউতাক আৰু পৰিয়ালৰ আন আন সদস্যসকলৰপৰা শিশুৱে নতুন নতুন কথা শিকে আৰু অভিজ্ঞতা আহৰণ কৰে। এইদৰে কিছুদিনৰ ভিতৰতে শিশুৱে প্রায় সকলোখিনি প্রয়োজনীয় জ্ঞান আহৰণ কৰিবলৈ সক্ষম হয়। নানা ধৰণৰ পৰিস্থিতি আৰু অৱস্থাৰ মাধ্যমত শিশুৱে নিজৰ ভাব প্রকাশ কৰাৰ ক্ষমতা আয়ত্ব কৰি লয়। সুস্থ, সবল, সুখী আৰু সফল জীৱন যাপন কৰিবলৈ মানুহক বহু বিষয়ৰ

জ্ঞান লাগে। সকলোখিনি জ্ঞান অকল অভিজ্ঞতাৰ মাধ্যমেৰে আয়ত্ব কৰাটো সহজ নহয়। তাৰবাবে প্রয়োজন হৈ পৰে শিক্ষানুষ্ঠানৰ। নির্দিষ্ট অনুষ্ঠানৰ যোগেদিহে প্রয়োজনীয় জ্ঞানৰাশি আহৰণ কৰিব পাৰি।

শিক্ষা মানুহৰ জীৱনৰ এটা প্রধান অবিচ্ছেদ্য অংগ। ইয়াৰ অবিহনে মানুহৰ জীৱন অসম্পূর্ণ হৈ ৰয়। শিক্ষা এক জীৱন প্রবাহ আৰু গতিশীল ধাৰণা। শিক্ষাৰ প্রকৃত অর্থ উদ্‌ঘাটনৰ আলোচনা, সমালোচনা আজিও অন্ত পৰা নাই। তেওঁলোকে মত প্রকাশ কৰিছে যে ই এক মানৱ জীৱনৰ ধাৰাবাহিক প্রবাহ হোৱা হেতুকে সমাজ ব্যৱস্থাৰ সালসলনিৰ লগে লগে ইয়াৰ অর্থ সম্পর্কীয় সূত্রৰো সলনি ঘটিছে। শিক্ষাৰ মাধ্যমেৰে মানুহে নতুন চিন্তা আৰু সাংস্কৃতিক ধাৰণাৰ লগতে জীৱনৰ নতুন পথ বিচাৰি, বুদ্ধি আৰু জ্ঞানৰ বিস্তাৰ কৰি জগতৰ ভাল-বেয়া বিচাৰ কৰাৰ শক্তি লাভ কৰিব পাৰে।

শিক্ষাৰ ইংৰাজী প্রতিশব্দ হ'ল 'Education'। এই ইংৰাজী 'Education' শব্দটো লেটিন ভাষাৰ দুটা শব্দ 'E' আৰু 'Duco'ৰ পৰা উৎপত্তি হোৱা বুলি জনা যায়। 'E'ৰ অর্থ হৈছে 'out of' অর্থাৎ 'য'ৰ পৰা' আৰু 'Duco'ৰ অর্থ হৈছে 'I lead' অর্থাৎ 'মই আগুৱাই যাওঁ।' ইয়াৰ অর্থ হৈছে য'ৰ পৰা অথবা যি অন্তর্নিহিত শক্তিৰ পৰা মই বিকাশ লাভ কৰো সেয়ে শিক্ষা। এই ক্ষেত্রত শিক্ষাক এক অন্তর্নিহিত শক্তি স্বৰূপে গণ্য কৰা হৈছে। অন্যহাতে, আন এটা লেটিন শব্দ 'Educare'ৰ পৰা 'Education' শব্দটো উৎপত্তি হৈছে বুলিও কোৱা হয়। ইয়াৰ অর্থ হৈছে 'to lead out' অথবা 'to draw out' অর্থাৎ 'বিকশাই তোলা। ইয়াৰ উপৰিও 'Education' শব্দটোৰ 'Educatum' শব্দটোৰ লগত সম্পর্ক আছে। ইয়াৰ অর্থ হ'ল শিক্ষাদান কার্য সম্পন্ন কৰা (Act of Teaching)।

শিক্ষাৰ ঠেক আৰু বহল অথবা সংকীর্ণ আৰু ব্যাপক অর্থ

শিক্ষাৰ অর্থ সাধাৰণতে দুবিধ। ইয়াক ঠেক বা সংকীর্ণ আৰু বহল বা ব্যাপক অর্থত ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

সংকীর্ণ অর্থত শিক্ষা মানে শিক্ষানুষ্ঠানৰ চাৰিবেৰৰ মাজত লাভ কৰা গতানুগতিক শিক্ষা ব্যৱস্থাকে বুজায়। এই অর্থত শিক্ষাদান কৰে মাত্র শিক্ষক আৰু শিক্ষয়িত্রীয়েহে। সংকীর্ণ অর্থত শিক্ষা মাত্র শিক্ষানুষ্ঠানৰ পাঠ্যক্রমৰ মাজতে সীমাবদ্ধ। এনেধৰণৰ শিক্ষাদান আৰু আহৰণ কার্য আনুষ্ঠানিক নিয়ম-কানুনৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়। ছাত্র-ছাত্রীসকল শিক্ষানুষ্ঠানত প্রৱেশ কৰাৰ লগে লগে এই শিক্ষাৰ আৰম্ভণি হয় আৰু শিক্ষা শেষ নোহোৱা পর্যন্ত ই চলিয়েই থাকে। অনুষ্ঠানভেদে এই অর্থৰ শিক্ষাৰ মানদণ্ড নির্ণয় কৰা হয়। এইধৰণৰ অর্থই ব্যক্তিক শিক্ষাৰ জৰিয়তে নিজৰ বুদ্ধি-বৃত্তি অনুযায়ী নির্দিষ্ট পথত আগবাঢ়ি যাবলৈ অনুপ্রেৰণা যোগায়। সংকীর্ণ অর্থত শিক্ষা আহৰণ কার্য জীৱনৰ আগভাগত শিক্ষানুষ্ঠানতে শেষ হয় বুলি কোৱা হয়। ইয়াত জ্ঞানৰ

অর্থ হ'ল মানুহে নানা ধৰণেৰে আহৰণ কৰি পুথিৰ আকাৰত সঞ্চয় কৰি ভৱিষ্যত বংশধৰ সকললৈ সঞ্চয় কৰা। ইয়াকে শিক্ষাৰ সংকীর্ণ অর্থ বুলি কোৱা হয়। সংকীর্ণ শিক্ষা হ'ল—

- আনুষ্ঠানিক শিক্ষা
- সময়ৰ ভিতৰত সম্পূর্ণ কৰা
- স্থিতিশীল পাঠ্যক্রম আধাৰিত
- শিক্ষককেন্দ্রীক

শিক্ষাৰ বহল অর্থ মতে শিক্ষা হ'ল এটা জীৱনজোৰা প্রক্রিয়া মাথোন। আমেৰিকাৰ বিখ্যাত মনিষী জন ডিউইয়ে কৈছে যে শিক্ষা কেৱল মানুহৰ জীৱনৰ এক নির্দিষ্টকালত বা বয়সত লাভ কৰা নির্দিষ্ট জ্ঞানৰাশি, নির্দিষ্ট অভিজ্ঞতা বা প্রশিক্ষণ নহয়। ইয়াৰ অর্থ ভৱিষ্যৎ জীৱনৰ প্রস্তুতিকৰণো নহয়। শিক্ষা হ'ল অবিৰামভাৱে চলি থকা এটা জীৱনজোৰা দীঘলীয়া পদ্ধতি বা প্রক্রিয়া। এই শিক্ষা জীৱনৰ যিকোনো পৰিস্থিতিতে আহৰণ কৰিব পাৰি। ব্যাপক অর্থত শিক্ষা যিকোনো ব্যক্তিৰপৰা অথবা যিকোনো মাধ্যমৰ জৰিয়তে ল'ব পাৰি। এই শিক্ষা পাঠ্যক্রমৰ মাজতে সীমাবদ্ধ নহয়। এই অর্থৰ মতে জীৱনৰ আৰম্ভণিতে শিক্ষা আৰম্ভ হয় মৃত্যুৰ আগমুহূর্তলৈ ই চলিয়েই থাকে। এই অর্থত নিজৰ জীৱনত প্রত্যক্ষ অভিজ্ঞতাৰ মাধ্যমেৰে লাভ কৰা জ্ঞানকে প্রকৃত শিক্ষা বুলি কোৱা হয়।

বহল অর্থৰ শিক্ষা হ'ল—

- শিক্ষণৰ জীৱনজোৰা প্রক্রিয়া।
- জীৱনৰ সকলো ধৰণৰ অভিজ্ঞতাপূর্ণ।
- নির্দিষ্ট পাঠ্যক্রম আৰু পদ্ধতি নাই।
- স্থিতিশীলতাৰ পৰা মুক্ত।
- মিলি যাব পৰা প্রক্রিয়া।

১.৩.২ শিক্ষাৰ সংজ্ঞা

বর্তমান গতিশীল সমাজৰ আমূল পৰিৱর্তনৰ লগত সংগতি ৰাখি বিভিন্ন শিক্ষাবিদ তথা চিন্তাবিদসকলে বিভিন্ন পৰিবেশৰ মাজত দিয়া সংজ্ঞাবোৰ আমি এইক্ষেত্রত উল্লেখ কৰিব পাৰো। প্রাচীন শিক্ষাবিদ চক্রেটিছ, প্লেটো, এৰিষ্টটল আদিৰ মতে মানুহৰ মানসিক উন্নতিৰ বাবে যি প্রচেষ্টা সেয়ে শিক্ষা। **প্লেটোৰে** কৈছে, "শিক্ষা হ'ল উপযুক্ত সময়ত সুখ-দুখ অনুভৱ কৰিব পৰা ক্ষমতা। ই ছাত্রৰ দেহ আৰু আত্মাৰ সকলো সৌন্দর্যৰ বিকাশ আৰু সম্ভাব্যপূর্ণতা আনি দিয়ে।" **এৰিষ্টটলৰ** মতে, "শিক্ষাই সুস্থ দেহত সুস্থ মনৰ সৃষ্টি কৰে।" বিখ্যাত সমাজবাদী দার্শনিক তথা শিক্ষাবিদ **জন ডিউইয়ে** শিক্ষাক অভিজ্ঞতাৰ পুনৰ নির্মাণ অর্থাৎ তেওঁৰ মতে জীৱনটো হৈছে

ক্রমবিকাশ আৰু ক্রমবিকাশৰেই আন এটি নাম জীৱন। শিক্ষা হ'ল জীৱনজোৰা ক্রমবিকাশৰ প্রণালী। আনহাতে ব্যক্তিপ্রধান লক্ষ্যক সমর্থন কৰি **ছাৰ পার্চি নানে** কৈছে যিহেতু প্রত্যেক মানুহৰে জীৱনৰ আদর্শ বেলেগ আৰু যিহেতু প্রত্যেক মানুহৰে জীৱনৰ লগত শিক্ষাৰ ঘনিষ্ঠ সম্বন্ধ, শিক্ষাৰ এটা সার্বজনীন লক্ষ্য হ'ব নোৱাৰে। গতিকে আমি এনে ধৰণৰ শিক্ষাৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে যি শিক্ষাই মানুহৰ ব্যক্তিত্বৰ পূর্ণবিকাশ ঘটাব পাৰে। চিন্তাবিদ **পেষ্টালজীয়ে** কৈছে শিক্ষা মনোবিজ্ঞানসম্মত হোৱা উচিত আৰু ই শিশুসকলৰ প্রকৃতিৰ লগত সংযোজন হ'ব লাগিব। তেওঁৰ মতে আনুষ্ঠানিক শিক্ষাক ঘৰুৱা পৰিবেশত পৰিণত কৰিলেহে শিশুৰ অন্তর্নিহিত শক্তিৰ বহির্প্রকাশ হ'ব। নিচেই কেঁচুৱা অৱস্থাৰপৰা মৃত্যুকাললৈকে ব্যক্তিৰ ওপৰত প্রভাৱ পেলোৱা সমস্ত অভিজ্ঞতাই শিক্ষাৰ অন্তর্ভুক্ত। **স্বামী বিবেকানন্দই** কৈছিল "মানুহৰ অন্তর্নিহিত পূর্ণতাৰ বাহ্যিক বিকাশেই হ'ল শিক্ষা।" **ছাৰ জন আডামচ** নামৰ শিক্ষাবিদগৰাকীয়ে কৈছে আচলতে শিক্ষা হৈছে এনে এটা প্রক্রিয়া যাৰ দ্বাৰা এজন ব্যক্তিৰ বিকাশ সম্ভৱ হৈ উঠে। সেইদৰেই আমাৰ জাতিৰ পিতা মহামানৱ **মহাত্মা গান্ধীয়ে** কৈছিল "শিক্ষাৰ দ্বাৰা মই শিশুৰ দৈহিক, মানসিক, আধ্যাত্মিক সকলো প্রকাৰৰ বিকাশৰ কথা বুজো।" কবিগুৰু **ৰবীন্দ্র নাথ ঠাকু�ৰৰ** উক্তিটো শিক্ষাৰ এনে ধাৰণাই প্রকাশ পায়। তেওঁৰ মতে "শিক্ষা হৈছে চৰম সত্য বিচাৰি উলিওৱাত মনক সক্ষম কৰি তোলা যিয়ে আমাক এই বিশ্বব্রহ্মাণ্ডৰ বন্ধনৰ পৰা মুক্ত কৰিব পাৰে। শিক্ষাই আমাক দিয়ে সম্পদ, যি সম্পদ কোনো এবিধ বস্তু নহয়, এক অন্তর্জ্যোতিহে, যি এক শক্তি নহয়, প্রেম ভালপোৱাহে।"

জানি থোৱা ভাল

- শিক্ষা হ'ল এবিধ উদ্দেশ্যপূর্ণ প্রক্রিয়া। শিক্ষক আৰু শিক্ষার্থী উভয়ে উদ্দেশ্য বা লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ বাবে প্রচেষ্টা চলায়।
- শিক্ষা হ'ল মানৱ ব্যক্তিত্বৰ সকলোবোৰ দিশ পূর্ণ সুসামঞ্জস্যভাবে বিকশিত কৰা এটা প্রক্রিয়া।
- ঠেক অর্থত শিক্ষা হ'ল শিক্ষানুষ্ঠানভিত্তিক আৰু বহল অর্থত শিক্ষা হ'ল এটা অবিৰত প্রক্রিয়া।
- শিক্ষক আৰু শিক্ষার্থীয়ে হ'ল সমগ্র শিক্ষা ব্যৱস্থাটোৰ অংশগ্রহণকাৰী।

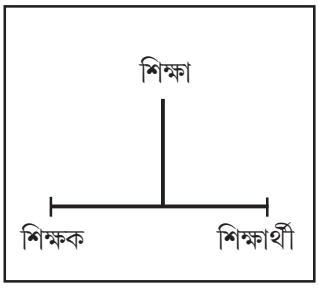
আমি শিক্ষাৰ অর্থ নির্ণয় কৰাৰ বাবে বহুকেইটা সংজ্ঞা আলোচনা কৰিলোঁ। কিন্তু বর্তমানৰ পৰিপ্রেক্ষিতত শিক্ষাবিদ Reden's ৰ সংজ্ঞা, ''Education is the deliberate and systematic influence exerted by the mature person upon the immature, through instruction, discipline and harmonious development of physical,

intellectual, aesthetic, social and spiritual powers of the human being, according to individual and social needs and directed towards the union of the educand with his creator as the final end.''

১.৪ শিক্ষাৰ প্ৰক্ৰিয়াসমূহ

শিক্ষাৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞাসমূহক অধিকভাৱে বোধগম্য কৰিবলৈ শিক্ষাবিদসকলে শিক্ষাক তিনিটা প্ৰক্ৰিয়াত ভাগ কৰিছে। প্ৰক্ৰিয়াকেইটা হ'ল—

- **শিক্ষাৰ দ্বিপাক্ষিক পদ্ধতি ঃ** শিক্ষা প্ৰণালীটোক এটা দ্বিপক্ষীয় প্ৰণালী বুলি কোৱা হয়। বিখ্যাত শিক্ষাবিদ ছাৰ জন পাশ্চাত্যৰ শিক্ষাবিদে হিচাপে অভিহিত ব্যক্তি থাকে— শিক্ষক দুয়োৰো পাৰস্পৰিক আৰু শিক্ষকৰ চৰিত্রই

আদামছ আৰু আন কিছুমান শিক্ষাক দ্বিকেন্দ্রিক কৰ্ম কৰিছে। শিক্ষাত দুই প্ৰকাৰৰ আৰু শিক্ষার্থী। এওঁলোক অপৰিহার্য সম্বন্ধ স্থাপন হয় শিক্ষার্থীৰ চৰিত্রৰ ওপৰত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে। শিক্ষকেও শিক্ষার্থীৰপৰা নতুন নতুন অভিজ্ঞতা লাভ কৰে, ফলত দুয়োপক্ষই নতুন নতুন গুণাৱলী, নতুন কৌশল, জ্ঞান আৰু অভ্যাস শিকে। তাৰ উপৰি শিক্ষকৰ ব্যক্তিত্বই এই পাৰস্পৰিক সম্বন্ধৰ মাজেৰেই শিক্ষার্থীৰ গঢ়ি উঠিব খোজা ব্যক্তিত্বক প্ৰভাৱান্বিত কৰে। শিক্ষকে প্ৰয়োগ পদ্ধতি অৱলম্বন নকৰাকৈ ছাত্র-ছাত্রীসকলক শ্রেণীৰ পাঠদানৰ ভিতৰলৈ সোমাই ল'ব পাৰে।

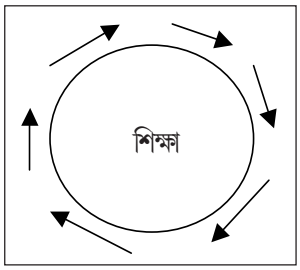
- **শিক্ষাৰ ত্রিপাক্ষিক পদ্ধতি ঃ** শিক্ষাক ত্রিপক্ষীয় পদ্ধতি বুলিও কোৱা হয়। শিক্ষা প্ৰক্ৰিয়াটো বাস্তৱমুখী হৈ পৰে সামাজিক পৰিবেশৰ পৰিবেশখিনি আহে পাঠ্যক্রমৰ প্ৰয়োজনীয়তালৈ লক্ষ্য শিক্ষার্থীসকলৰ ব্যক্তিত্বক চলায়। শিক্ষক আৰু

শিক্ষার্থী, শিক্ষক আৰু মাধ্যমত। সামাজিক প্ৰক্ৰিয়াটোৰ মাজলৈ মাধ্যমত। সমাজৰ ৰাখি শিক্ষকে বিকাশ কৰিবলৈ প্ৰচেষ্টা শিক্ষার্থী উভয়ৰ প্ৰচেষ্টাৰ ফলত নির্দিষ্ট লক্ষ্যত উপনীত হোৱাত সামাজিক শক্তিৰ প্ৰভাৱ পৰিবেশৰ মাধ্যমেৰে আহি পৰে। এনেদৰে ত্রিপাক্ষিক প্ৰক্ৰিয়া সম্পাদিত হয়।

- **শিক্ষা এক গতিশীল প্রক্রিয়া ঃ** শিক্ষা হ'ল এবিধ গতিশীল প্ৰক্ৰিয়া। ই ব্যক্তিসকলৰ

বিকাশত অৰিহণা যোগায়। শিক্ষাই পৰিৱৰ্তিত সময়, সমাজ আৰু স্থানৰ মতে সুন্দৰ নতুন সামাজিক অৱস্থাৰ পুনৰ গঠন কৰে। সেই বাবে শিক্ষাক সময়, স্থান আৰু সামাজিক পৰিৱৰ্তনৰ লগত সম্বন্ধিত বুলি ক'ব পাৰি। শিক্ষা প্ৰক্ৰিয়াটোৱে গতিশীল ধাৰণাৰ মাধ্যমত ব্যক্তি সকলক আৰু তেওঁলোকে যিখন সমাজত বাস কৰে সেই সমাজখনক বিকশিত কৰি তোলে।

জানি থোৱা ভাল

- শিক্ষা হ'ল এটা দ্বিপাক্ষিক প্ৰক্ৰিয়া। শিক্ষক আৰু শিক্ষাৰ্থী হ'ল ইয়াৰ দুটা পক্ষ।
- শিক্ষা হ'ল এটা ত্ৰিপাক্ষিক প্ৰক্ৰিয়া। পক্ষ তিনিটা হ'ল শিক্ষক, শিক্ষাৰ্থী আৰু পৰিবেশ।
- শিক্ষা হ'ল এক গতিশীল আৰু অবিৰত প্ৰক্ৰিয়া। ব্যক্তি আৰু সমাজৰ বাবে ই কাম কৰি যায়।

চিন্তা-চৰ্চা কৰকঃ ১.১

আপোনাৰ মতে শিক্ষাৰ এটা উপযুক্ত সংজ্ঞা লিখক।

.....

.....

.....

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ঃ শিক্ষা কি?

.....

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ২ঃ শিক্ষা (Education) শব্দটো ক'ৰপৰা অনা হৈছে?

.....

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৩ঃ Reden ৰ সংজ্ঞাটো উল্লেখ কৰক।

.....

.....

.....

১.৫ শিক্ষাৰ প্ৰকাৰসমূহ

শিক্ষাৰ অর্থ আৰু ধাৰণাৰ বিষয়ে বুজ লোৱাৰ পিছত আমি শিক্ষাৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোহঁক। শিক্ষাৰ প্ৰকাৰসমূহ হ'ল তলত দিয়া ধৰণৰ—

শিক্ষাৰ প্ৰকাৰসমূহ

আনুষ্ঠানিক অনানুষ্ঠানিক অনৌপচাৰিক

আনুষ্ঠানিক শিক্ষা (Formal Education)

সচেতন আৰু স্বতঃস্ফূৰ্ত পৰিকল্পনাৰে কোনো এটা নিৰ্দিষ্ট উদ্দেশ্যত উপনীত হোৱাৰ বাবে আমাৰ আচৰণসমূহৰ সংশোধন কৰা পদ্ধতিকেই আনুষ্ঠানিক শিক্ষা বোলা হয়। এই ব্যৱস্থাত নিৰ্দ্ধাৰিত সময়সূচী, নিয়ম প্ৰণালী, পাঠ্যক্ৰম পৰীক্ষা ব্যৱস্থা, অনুশাসন আদি প্ৰয়োগ কৰা হয়। সভ্যতাৰ উদ্ভৱ, বিজ্ঞান আৰু কাৰিকৰী উন্নতিৰ লগে লগে আমাৰ সমাজ ব্যৱস্থাত অধিক জটিল ৰূপত দেখা দিছে। এই সমাজ ব্যৱস্থাত খাপ খুৱাই ল'বৰ বাবে আমাক প্ৰশিক্ষণৰ প্ৰয়োজন হৈছে আৰু সেয়েহে এক আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰো প্ৰয়োজন। এই শিক্ষাৰ আৰম্ভণি আৰু পৰিসমাপ্তি থাকে। এই শিক্ষা ব্যৱস্থা বিভিন্ন স্তৰত নিয়ন্ত্রিত। ইয়াক প্ৰদান কৰাৰ বাবে বিভিন্ন স্কুল আৰু এক সুস্থ নিৰ্দেশৰ বাবে শিক্ষক নামৰ এক বিশেষ ব্যক্তিৰ প্ৰয়োজন। অনুষ্ঠানত ভৰ্তি কৰাৰ লগে লগেই শিশু এক নিয়ন্ত্রিত পৰিৱেশত সোমাই পৰে। শিক্ষক আৰু অনুষ্ঠানৰ নিয়ন্ত্রিত পৰিৱেশে শিশুৰ ওপৰত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে আৰু তাতেই শিশুৰ চৰিত্ৰ আৰু আচৰণৰ সংশোধন ঘটে। ইয়াৰ উপৰিও কোনো এক বিশেষ শ্ৰেণীত নিয়ম-শৃংখলাৰ মাজেৰে পোৱা শিক্ষাকো আনুষ্ঠানিক শিক্ষা বোলে। শিক্ষাৰ্থীয়ে এই শিক্ষাৰদ্বাৰা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উপাধি, বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰমাণ পত্ৰ, উপাধি-পত্ৰ আদি লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হয়। থোৰতে ইয়াকেই ক'ব পাৰি যে বিদ্যালয়, মহাবিদ্যালয় আৰু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মাধ্যমেৰে আয়ত্ত কৰা শিক্ষাকেই আনুষ্ঠানিক শিক্ষা বোলে। ইয়াৰ মূল দিশবোৰ হ'ল—

- ইয়াৰ পূৰ্ব পৰিকল্পিত লক্ষ্য থাকে
- শিক্ষকে মূখ্য ভূমিকা পালন কৰে
- নিৰ্দিষ্ট পাঠ্যক্ৰম থাকে

- সময়ভিত্তিক
- পৰীক্ষাকেন্দ্রিক
- ই ডীগ্রী, ডিপ্ল'মা, চাৰ্টিফিকেট আদি প্রদান কৰে

অনানুষ্ঠানিক শিক্ষা (Informal Education)

অনানুষ্ঠানিক শিক্ষা ব্যৱস্থা হ'ল অনুষ্ঠানৰ চাৰিবেৰৰ বাহিৰত মানৱ শিশুৱে পৰিয়ালৰ অন্য সদস্যসকলৰ লগত থাকি লাভ কৰা শিক্ষা। এই শিক্ষাই সামাজিক, অর্থনৈতিক, ক্রীড়া-কৌতুক আদি দিশৰ শিক্ষাও সামৰি লয়। অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ প্রতি শিক্ষার্থীৰ মন শীঘ্রে আকর্ষিত হয়। এই শিক্ষা ব্যৱস্থাত কোনো ধৰাবন্ধা কার্যসূচী বা সময়ৰ তালিকা নাই। সামাজিক জীৱনৰ বিভিন্ন প্রক্রিয়া আৰু পৰোক্ষ শিক্ষা প্রতিষ্ঠানসমূহৰ পৰা এই শিক্ষা সম্প্রসাৰিত হৈ মানৱ শিশুৰ ওপৰত প্রতিফলিত হয়। এই শিক্ষা প্রণালীত শিক্ষার্থীয়ে অনুভৱ কৰে যে আমি যি কাম কৰি আছো, সেই কামে আমাৰ লগতে সমাজৰ অন্য ব্যক্তিসকলৰো উপকাৰ সাধন কৰিব। সাধাৰণতে এই শিক্ষা ব্যৱস্থাত কোনো বাধ্যতামূলক ব্যৱস্থাৰ উদ্ভৱ অলপো নহয়। এই শিক্ষা ব্যৱস্থাত কোনোধৰণৰ কৃত্রিম আহিলা-পাতিৰ আৱশ্যক নাই যিয়ে শিক্ষার্থীক আগ্রহান্বিত কৰিব।

- পূর্ব পৰিকল্পিত নহয়
- ঘটনাক্রমে সংঘটিত হয়
- ই জীৱনজোৰা প্রক্রিয়া
- নির্দিষ্ট পাঠ্যক্রম, শিক্ষাদানৰ পদ্ধতি নাথাকে
- ইয়াত কোনো ধৰণৰ পৰীক্ষা, ডীগ্রী, ডিপ্ল'মা, বা চার্টিফিকেট প্রদান কৰা নহয়।

আনুষ্ঠানিক শিক্ষা আৰু অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ মাজত থকা পার্থক্য

আমি আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ বিষয়ে কৰা আলোচনাৰ পৰা বুজি পালো যে দুয়োবিধ শিক্ষাৰ মাজত পার্থক্য আছে। পার্থক্যকেইটা হ'ল তলত উল্লেখ কৰা ধৰণৰ—

- আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ অর্থ আৰু সামৰণিৰ আনুষ্ঠানিকতা আছে আনহাতে অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ তেনেধৰণৰ অর্থ আৰু শেষ অৱস্থা নাই।
- আনুষ্ঠানিক শিক্ষাত অর্হতাসম্পন্ন শিক্ষক আৰু নির্দিষ্ট শিক্ষার্থী থাকে কিন্তু অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাত শিক্ষক আৰু শিক্ষার্থীৰ ব্যৱস্থা নাথাকে।
- আনুষ্ঠানিক শিক্ষাত শিক্ষক আৰু শিক্ষার্থী উভয়ে প্রক্রিয়াটোৰ ক্ষেত্রত সজাগ আনহাতে অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাত কোনো পক্ষৰে সজাগতা পৰিলক্ষিত নহয়।
- আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ নির্দিষ্ট পঠনীয় বিষয় থাকে, সময় তালিকা থাকে কিন্তু অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাত কোনো পাঠ্যক্রম আৰু সময় তালিকা নাথাকে।
- আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ লগত কোনো সংগঠন জড়িত হৈ থাকে কিন্তু অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ অন্তৰালত কোনো সংগঠন জড়িত হৈ নাথাকে।

- আনুষ্ঠানিক শিক্ষা সম্প্রসাৰণ হয় বিদ্যালয়, মহাবিদ্যালয় আৰু বিশ্ববিদ্যালয় পর্যায়ত আনহাতে অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ কোনো নির্দিষ্ট স্থান নাথাকে।
- আনুষ্ঠানিক শিক্ষাই পৰীক্ষাৰ মাধ্যমেৰে প্রমাণ পত্র প্রদান কৰে আনহাতে অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাত পৰীক্ষাও নাথাকে আৰু প্রমাণ পত্রও দিয়া নহয়।
- আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ আৰম্ভণিৰ লগতে শেষ আছে কিন্তু অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ আদিও নাই আৰু অন্তও নাই।
- আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ বাবে শিক্ষার্থীয়ে কষ্ট কৰিব লাগে আনহাতে অনানুষ্ঠানিক শিক্ষা প্রাকৃতিক; ইয়াত শিক্ষার্থী সম্পূর্ণৰূপে মুক্ত।

অনৌপচাৰিক শিক্ষা (Non-formal Education)

প্রয়োজন আৰু স্বতঃস্ফূর্তভাৱে নিজ আচৰণ সংশোধন কৰাকেই অনৌপচাৰিক শিক্ষা বোলে। এই শিক্ষাত কোনো পূর্বপৰিকল্পিত আঁচনি নাই, কোনো বিশেষ অনুষ্ঠানৰ প্রয়োজন নহয় আৰু ইয়াৰ কোনো বিশেষ লক্ষ্য নাই। এই শিক্ষা ব্যৱস্থাৰদ্বাৰা সমাজৰ বিভিন্ন ব্যক্তিক বিবিধ কার্যসূচীৰ সহায়ত সামাজিক জীৱনৰ কাৰণে প্রয়োজনীয় শিক্ষা, জ্ঞান আৰু দক্ষতা দান কৰা হয়। ইয়াৰ সংজ্ঞা দিবলৈ হ'লে ক'ব পাৰি যে আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ বাহিৰত সমাজৰ বিভিন্ন বয়স আৰু শ্রেণীৰ লোকৰ বাবে ব্যৱস্থা কৰা পৰিকল্পিত শিক্ষাই হ'ল অনৌপচাৰিক শিক্ষা ব্যৱস্থা। এই শিক্ষা ব্যৱস্থাত কোনো পৰিকল্পিত পাঠদান বা পাঠ্যক্রম নাই। এই শিক্ষা আনুষংগিক আৰু ইয়াক সমাজত বাস কৰা আন ব্যক্তিৰ আচৰণ-বিধিৰ জৰিয়তে নিজ আচৰণ সংশোধন কৰি আয়ত্ব কৰা হয়। এই শিক্ষা নৈমিত্তিক আৰু আমাৰ ক্রিয়া-প্রক্রিয়াৰ জৰিয়তে আহৰণ কৰা দৈনিক অভিজ্ঞতাসমূহ। অনৌপচাৰিক শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ কোনো সময়সীমা নাই বা প্রয়োজন নহয়, ই জন্মৰ সময়ৰপৰা মৃত্যুৰ মুহূর্তলৈ বিয়পি থাকে। এই শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ মূল লক্ষ্য হ'ল আনুষ্ঠানিক শিক্ষা ব্যৱস্থাৰপৰা বঞ্চিত সমাজৰ বিভিন্ন ব্যক্তিৰ শিক্ষাৰ চাহিদা পূৰণ কৰা। এই শিক্ষাই সামৰি লোৱা দিশবোৰ হ'ল—

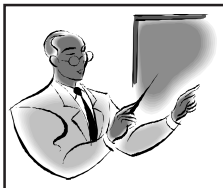
- মুক্ত শিক্ষা
- ডাকযোগে শিক্ষা
- মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়
- যোগাযোগ পাঠ্যক্রম
- অভিৱর্তন, অনাতাঁৰ কার্যসূচী, দূৰদর্শন কার্যক্রম ইত্যাদি।

অনৌপচাৰিক শিক্ষাৰ মূল উদ্দেশ্য ঃ

অনৌপচাৰিক শিক্ষাৰ মূল উদ্দেশ্যসমূহ হ'ল—

- সার্বজনীন শিক্ষাৰ প্রসাৰ ঘটোৱা।

- আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ বাহিৰত থকা দুখীয়া, অনগ্ৰসৰ আৰু বঞ্চিতজনৰ বাবে শিক্ষাৰ ব্যৱস্থা কৰা।
- উৎপাদনমুখী আৰু কর্মমুখী শিক্ষাৰ প্ৰতি আগ্ৰহ বৃদ্ধি কৰা।
- সামাজিক চেতনা, নাগৰিকত্ববোধ আৰু পৰিবেশ সচেতনতা বৃদ্ধি কৰা।
- জাতীয় উন্নয়নমূলক কার্য আৰু আঁচনিৰ লগত এনে শিক্ষাৰ সংযোগ ঘটোৱা।
- এনে শিক্ষাৰ দ্বাৰা নতুন এদল নেতৃত্ব দান কৰিবপৰা লোকক শিক্ষা আৰু প্ৰশিক্ষণ দান কৰা।
- পাঠ্যক্ৰমত ক্ৰীড়ামূলক কার্যক্ৰম অন্তর্ভুক্ত কৰি আনন্দদায়ক অভিজ্ঞতা দান কৰা।
- শিক্ষার্থীক ভাষা জ্ঞান, সংখ্যাৰ জ্ঞান, পৰিৱেশ অধ্যয়ন, সহজ বিজ্ঞানৰ বিষয়ে অৱগত কৰোৱা।
- ৰাষ্ট্ৰীয় বিকাশত অৰিহণা যোগাব পৰাকৈ উপযুক্ত শিক্ষা দান কৰা।
- নিম্ন আর্থ-সামাজিক গোটৰ ব্যক্তিৰ বাবে সাধাৰণ শিক্ষা প্ৰদান কৰাৰ লগতে শিক্ষা আধৰুৱা হৈ থকা সকলক আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ ওচৰ চপাই অনা।
- পাঠ্যক্ৰম সম্পূর্ণভাৱে পৰিবেশভিত্তিক কৰি পৰিবেশ সচেতনতা বৃদ্ধি কৰা।

জানি থোৱা ভাল

- আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য হ'ল পূর্বপৰিকল্পিত।
- অনানুষ্ঠানিক শিক্ষা হ'ল ঘটনাপ্ৰৱাহৰ মাধ্যমেৰে অহা আৰু ই পূর্বপৰিকল্পিত নহয়।
- অনৌপচাৰিক শিক্ষা হ'ল আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ বিকল্প পদ্ধতি।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৪ঃ কোনবোৰ অনুষ্ঠানৰ মাধ্যমত আনুষ্ঠানিক শিক্ষা প্ৰদান কৰা হয়?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৫ঃ অনানুষ্ঠানিক শিক্ষা মানে কি?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৬ঃ আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ মাজৰ দুটা ব্যৱধান উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্রশ্ন নং ৭ঃ অনৌপচাৰিক শিক্ষা কাৰ বাবে?

.....

.....

চিন্তা-চর্চা কৰকঃ ১.২

অনৌপচাৰিক শিক্ষাৰ শিক্ষার্থী হিচাপে অনৌপচাৰিক শিক্ষা যে মুক্ত শিক্ষণ পদ্ধতিৰ শিক্ষা তাক আপুনি কেনেদৰে অনুভৱ কৰিব? যদি আপুনি ইয়াক সমর্থন কৰে যুক্তি দিয়ক।

.....

.....

.....

অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ কেইটামান উদাহৰণ দিয়ক।

.....

.....

.....

১.৬ শিক্ষাৰ পৰিসৰ

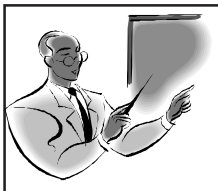
শিক্ষা সম্পর্কীয় সংজ্ঞাসমূহত শিক্ষাবিদসকলে দিয়া মতামতক লৈ শিক্ষাৰ বিষয়বস্তু বা পৰিসৰৰ ধাৰণা কৰিবপৰা যায়। প্রায়বোৰ শিক্ষাবিদে শিশুৰ সর্বাংগীণ বিকাশ পদ্ধতিকেই শিক্ষা বুলি কৈছে। ইয়ালৈ লক্ষ্য কৰিলে শিশুৰ অন্তর্নিহিত সুপ্ত গুণসমূহক যি পদ্ধতিৰদ্বাৰা বাহিৰলৈ প্রকাশ কৰি বিকশিত কৰা হয় তাকেই শিক্ষা বোলে। ইয়াৰ দ্বাৰা শিশুক দৈহিক, মানসিক, সামাজিক, নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিকভাৱে বিকাশ কৰা হয়।

সমগ্র জীৱনটোৱেই শিক্ষাৰ পৰিসৰৰ ভিতৰত পৰে। শিক্ষাৰ ইতিহাস আৰু মানৱ ইতিহাসৰ মাজত কোনো পার্থক্য নাই। শিক্ষা প্রক্রিয়াটো মানুহৰ জন্মৰপৰাই আৰম্ভ হয় আৰু লানি নিছিগাকৈ ই চলিয়েই থাকে।

সামাজিক পৰিবেশে ব্যক্তিক প্রভাৱান্বিত কৰি জ্ঞান অভিজ্ঞতা অর্জনৰ প্রতি আগ্রহী কৰি তুলিছে। সমাজত থাকি নিজ সহজাত প্রবৃত্তিৰে আচৰণৰ পৰিবর্তন কৰি ব্যক্তিয়ে জ্ঞান আহৰণ কৰে। ব্যক্তিৰ লগত পৰিৱেশৰ সামঞ্জস্য সাধন, ব্যক্তিৰ লগত ব্যক্তি আৰু সমাজৰ সম্পর্ক স্থাপন, ব্যক্তিৰ বহিঃপ্রকৃতি আৰু আন্তঃপ্রকৃতিৰ ভিতৰত সমন্বয় সাধন, ব্যক্তিৰ লগত ঐশ্বৰিক শক্তিৰ সম্পর্ক স্থাপন সকলোবোৰ শিক্ষাৰদ্বাৰাই সম্পন্ন হয়।

শিক্ষাৰ পৰিসৰ মূল্যবোধ, নৈতিকতা, স্বাদ, কৌশল, দৃষ্টিভংগী আদিৰ দৰে দিশবোৰৰ লগত সম্বন্ধিত। ইয়াৰ লগতে বিভিন্ন বিষয়ক ই সামৰি লয়। বিষয়বোৰ হ'ল শিক্ষা দর্শন, শিক্ষা সমাজবিজ্ঞান, শিক্ষা মনোবিজ্ঞান, শিক্ষাৰ ইতিহাস, তুলনামূলক শিক্ষা, শিক্ষাৰ সমস্যাসমূহ, শিক্ষা প্রশাসন আৰু সংগঠন, শিক্ষা প্রযুক্তিবিদ্যা, শিক্ষাদানৰ কৌশল, শৈক্ষিক পৰিসংখ্যা বিজ্ঞান ইত্যাদি। শিক্ষা পদ্ধতিটোক এটা দ্বিপাক্ষিক প্রক্রিয়া বুলি কোৱা হয়। এই পদ্ধতিটো দুই ব্যক্তিৰ সমযোজনৰ ফলত সম্ভৱ হয়। এই দুই ব্যক্তি হ'ল শিক্ষক আৰু শিক্ষার্থী। শিক্ষকৰ ব্যক্তিত্বই শিক্ষার্থীৰ ওপৰত প্রভাৱ পেলায় আৰু শিক্ষার্থী ইয়াতে প্রভাৱান্বিত হৈ নিজ চৰিত্র গঠন কৰিবলৈ প্রস্তুত হয়। বিজ্ঞান আৰু শিল্পৰ উন্নয়নে সমাজত এক জটিল পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি কৰিছে। এই পৰিস্থিতিসমূহ নিয়ন্ত্রণ কৰাৰ ক্ষেত্রত পাঠ্যক্রমে এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰিছে।

দেশৰ ভৰিষ্যৎ উত্তৰাধিকাৰীসকলে শিক্ষাৰ সহায়ত সভ্যতা, সংস্কৃতি আৰু ঐতিহ্যৰ জ্ঞান লাভ কৰে। দেশৰ বা সমাজৰ ভৰিষ্যৎ নির্ভৰ কৰে সেই উঠি অহা নাগৰিকসকলৰ ওপৰত। তেওঁলোকে কিমানদূৰ তেওঁলোকৰ পূর্বপুৰুষসকলৰ শিক্ষা, দীক্ষা, জ্ঞান, কৌশল, আদর্শ আদি আয়ত্ব কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে সেইটো নির্দ্ধাৰণ হ'ব শিক্ষাৰ সহায়ত। সেই সঞ্চিত সভ্যতা-সংস্কৃতি বা ঐতিহ্য এটা চামৰপৰা সমাজৰ আন এটা চামলৈ সম্প্রসাৰিত হোৱাটোৱেই হ'ল প্রকৃত শিক্ষা। সেয়েহে মানৱ জীৱন ক্ষণস্থায়ী হ'লেও বর্তমান মানৱ সমাজে অতীতৰ জ্ঞান ভাণ্ডাৰৰ সহায়ত সমাজক দীর্ঘতম জীৱন লাভত সহায় কৰে আৰু এই কাম সম্পন্ন কৰাত শিক্ষাই গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে।

জানি থোৱা ভাল

- শিক্ষাৰ পৰিসৰ হ'ল সীমাহীন আৰু ই বহুত বহল আৰু দীঘল।
- শিক্ষা ব্যৱস্থাটোক অধিকভাৰে বিকাশমুখী কৰি তুলিবলৈ হ'লে বর্তমানৰ শিক্ষা ক্ষেত্রখনত বিশেষজ্ঞৰ প্রয়োজন হ'ব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৮ঃ শিক্ষাৰ পৰিসৰ মানে আপুনি কি বুজে?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৯ঃ শিক্ষাৰ পৰিসৰে কোনবোৰ বস্তুক সামৰি লয় বা অন্তৰ্ভুক্ত কৰি লয়?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ১০ঃ প্ৰকৃত শিক্ষা কি?

.....

.....

১.৭ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- শিক্ষা মানে জ্ঞান আহৰণ কৰা।
- প্ৰকৃত শিক্ষাই মানুহক আড়ম্বৰপূৰ্ণ আৰু জটিল হৈ উঠাৰ পৰিৱৰ্তে মুক্ত আৰু সহজ হৈ পৰাত অৰিহণা যোগাব লাগিব।
- শিক্ষা আধুনিক সমাজৰ এবিধ মূল আহিলা হিচাপে পৰিগণিত হ'ল। ই অতীতৰ সংস্কৃতিক বহন কৰি বৰ্তমান সংস্কৃতিৰ পোষকতা কৰে আৰু ভৱিষ্যৎ সংস্কৃতিৰ জনক হিচাপে পৰিগণিত হয়।
- শিক্ষা শব্দটোৰ মূল ইংৰাজী শব্দ হ'ল Education। Education শব্দটো 'E' আৰু 'Duco' শব্দৰ পৰা আহিছে। 'E' মানে 'Out of' বা বাহিৰ কৰা আৰু 'Duco' মানে 'I lead' 'মই আগুৱাই যাওঁ'। ইয়াৰ মূল কথা হ'ল— য'ৰ পৰা অথবা যি অন্তৰ্নিহিত শক্তিৰ পৰা মই বিকাশ লাভ কৰো সেয়ে শিক্ষা।
- সংকীৰ্ণ অৰ্থত শিক্ষা মানে শিক্ষানুষ্ঠানৰ চাৰিবেৰৰ মাজত লাভ কৰা গতানুগতিক শিক্ষা ব্যৱস্থাক বুজায়। শিক্ষাৰ বহল অৰ্থ মতে শিক্ষা হ'ল এটা জীৱনজোৰা প্ৰক্ৰিয়া মাথোন।
- শিক্ষাৰ অৰ্থ সুন্দৰভাৱে নিৰূপণ কৰিব পৰা যায় সংজ্ঞাৰ মাধ্যমত। শিক্ষাৰ সংজ্ঞা বহুবোৰ শিক্ষাবিদে বিভিন্ন ধৰণে প্ৰকাশ কৰিছে। তাৰ ভিতৰত চক্ৰেটিছ, প্লেটো, ৰেডেন, এৰিষ্টটল, জন ডিউই, চাৰ পার্চিনান, পেষ্টালজী, চাৰ জন আডামচ, স্বামী বিবেকানন্দ, মহামানৰ মহাত্মা গান্ধী আৰু ৰবীন্দ্ৰ নাথ ঠাকুৰৰ নাম উল্লেখযোগ্য।
- শিক্ষক আৰু শিক্ষার্থীয়ে হ'ল সমগ্ৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাটোৰ অংশগ্ৰহণকাৰী। সেয়েহে দুয়োটাই দুটা পক্ষ হিচাপে কাম সম্পাদন কৰে। শিক্ষাক ত্ৰিপাক্ষিক প্ৰক্ৰিয়া বুলিও কোৱা হয়। পক্ষ তিনিটা হ'ল শিক্ষক, শিক্ষার্থী আৰু পৰিৱেশ। শিক্ষা প্ৰক্ৰিয়াটো হ'ল এক গতিশীল প্ৰক্ৰিয়া।

- সচেতন আৰু স্বতঃস্ফূর্তভাৱে পৰিকল্পনাৰ মাধ্যমত কোনো এটা নির্দিষ্ট উদ্দেশ্যত উপনীত হোৱাৰ বাবে আমাৰ আচৰণসমূহ সংশোধন কৰা পদ্ধতিটোকেই আনুষ্ঠানিক শিক্ষা বোলা হয়। অনানুষ্ঠানিক শিক্ষা হ'ল অনুষ্ঠানৰ চাৰিবেৰৰ বাহিৰত মানৱ শিশুৱে পৰিয়ালৰ অন্য সদস্যসকলৰ লগত থাকি লাভ কৰা শিক্ষা। দুয়োবিধ শিক্ষাৰ মাজত ব্যৱধান আছে।
- অনৌপচাৰিক শিক্ষা হ'ল আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ বাহিৰত সমাজৰ বিভিন্ন বয়স আৰু শ্রেণীৰ লোকৰ বাবে ব্যৱস্থা কৰা পৰিকল্পিত শিক্ষা। এই শিক্ষাই সামৰি লোৱা দিশবোৰ হ'ল মুক্ত শিক্ষা, ডাকযোগে শিক্ষা, যোগাযোগ পাঠ্যক্রম ইত্যাদি।
- শিক্ষাৰ পৰিসৰ বৰ বহল আৰু দীঘল। সমগ্র জীৱনটোৱে ইয়াৰ পৰিসৰৰ ভিতৰত পৰে। শিক্ষাৰ পৰিসৰ মূল্যবোধ, নৈতিকতা, স্বাদ, কৌশল, দৃষ্টিভংগী আদিৰ দৰে দিশবোৰৰ লগত সম্বন্ধযুক্ত। ইয়াৰ লগতে ই সামৰি লোৱা অন্যান্য বিষয়বোৰ হ'ল— শিক্ষা দর্শন, শিক্ষা সমাজ বিজ্ঞান, শিক্ষা মনোবিজ্ঞান, শিক্ষাৰ ইতিহাস, তুলনামূলক শিক্ষা, শিক্ষাৰ সমস্যাসমূহ, শিক্ষা প্রশাসন আৰু সংগঠন শিক্ষা, প্রযুক্তিবিদ্যা, শিক্ষাদানৰ কৌশল, শিক্ষা পৰিসংখ্যা বিজ্ঞান ইত্যাদি।

১.৮ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া

ডেকা, বীৰেন্দ্র ঃ শিক্ষাতত্ত্ব, বনলতা প্রকাশন, পানবজাৰ, গুৱাহাটী

বৰুৱা, যতীন ঃ শিক্ষাতত্ত্ব অধ্যয়ন, লয়ার্চ বুক ষ্টল, গুৱাহাটী

ইংৰাজী

- Kar, B. C. : Education a Study of its Principles and Psychology, Bina Library, Gauhati
- Mohanty, J. : Indian Education in Emerging Society, Sterling Publishers, New Delhi

১.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ শিক্ষা মানে হ'ল জ্ঞান আহৰণ কৰাৰ উদ্দেশ্য। ই এবিধ সাজন প্রক্রিয়া আৰু ই শিশুৰ সুসামঞ্জস্য বিকাশক উন্নত অৱস্থালৈ নিয়ে।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ অন্যহাতে, শিক্ষা শব্দটোৰ মূল ইংৰাজী শব্দ হ'ল Education।

Education শব্দটো 'E' আৰু 'Duco' শব্দৰ পৰা আহিছে। 'E' মানে 'Out of' বা বাহিৰ কৰা আৰু 'Duco' মানে 'I lead' মই আগুৱাই যাওঁ। ইয়াৰ মূল কথা হ'ল— য'ৰ পৰা অথবা যি অন্তর্নিহিত শক্তিৰ পৰা মই বিকাশ লাভ কৰো সেয়ে শিক্ষা।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ Reden ৰ সংজ্ঞাটো হ'ল— ''Education is the deliberate and systematic influence exerted by the mature person upon the immature, through instruction, discipline and harmonious development by physical, intellectual, aesthetic, social and spiritual powers of the human being according to individual and social needs and directed towards the union of the educand with his creator as the final end.''

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ আনুষ্ঠানিক শিক্ষা বিদ্যালয়, মহাবিদ্যালয় আৰু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ নিচিনা শিক্ষানুষ্ঠানে প্ৰদান কৰা হয় ।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ অনানুষ্ঠানিক শিক্ষা হ'ল ঘটনাপ্ৰৱাহৰ মাধ্যমত পোৱা শিক্ষা আৰু ইয়াৰ পূৰ্ব পৰিকল্পনা নাই। এই শিক্ষা সমাজখনত বসবাস কৰা ব্যক্তিসকলৰ সান্নিধ্যলৈ আহি লাভ কৰিব পৰা যায়।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ ব্যৱধান দুটা হ'ল—

- আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ অর্থ আৰু সামৰণিৰ আনুষ্ঠানিকতা আছে আনহাতে অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ তেনেধৰণৰ অর্থ আৰু শেষ অৱস্থা নাই।
- আনুষ্ঠানিক শিক্ষাত নির্দিষ্ট শিক্ষক আৰু শিক্ষার্থী থাকে কিন্তু অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাত শিক্ষক আৰু শিক্ষার্থীৰ ব্যৱস্থা নাথাকে।

৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ অনৌপচাৰিক শিক্ষা হ'ল বিদ্যালয় এৰি যোৱাসকলৰ বাবে, নিয়োজিত বা কর্মৰত ব্যক্তিৰ বাবে, গৃহিণীৰ বাবে, অৱসৰ পোৱাসকলৰ বাবে আৰু যিবিলাকে খবৰ, জ্ঞান বা প্ৰশিক্ষণ পদবী বা প্ৰমাণপত্ৰ নোলোৱাকৈ পাবলৈ বিচাৰে তেওঁলোকৰ বাবে।

৮ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ শিক্ষাৰ পৰিসৰ মানে বিষয়ৰ প্ৰসাৰ, বহল অৱস্থা, ব্যাপকতা ইত্যাদি। ই কর্মৰ সুবিধা, প্ৰয়োগ আদিকো সামৰি লয়। শিক্ষাৰ পৰিসৰ হ'ল অপৰিসীম আৰু বহুত বহল আৰু দীঘল।

৯ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ শিক্ষাৰ পৰিসৰত বহুবোৰ বিষয়ক অন্তর্ভুক্ত কৰি লোৱা হৈছে। অন্তর্ভুক্ত বিষয়বোৰ হ'ল শিক্ষা দর্শন, শিক্ষা সমাজবিজ্ঞান, শিক্ষা মনোবিজ্ঞান, শিক্ষাৰ ইতিহাস, তুলনামূলক শিক্ষা, শিক্ষাৰ সমস্যাসমূহ, শৈক্ষিক প্ৰশাসন আৰু সংগঠন, শিক্ষা প্ৰযুক্তিবিদ্যা, শিক্ষাদানৰ কৌশল, শৈক্ষিক পৰিসংখ্যা বিজ্ঞান ইত্যাদি।

১০ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ প্ৰকৃত শিক্ষা হ'ল এনেধৰণৰ শিক্ষা যিয়ে সঘনাই পৰিৱর্তন হৈ থকা সমাজখন আৰু জটিল বিশ্বখনত সৌহার্দপূর্ণভাৱে ব্যৱহাৰিক আৰু অর্থপূর্ণ জীৱনধাৰণৰ

পথ সুগম কৰে। প্ৰকৃত শিক্ষাই মানুহক বা ব্যক্তিক আড়ম্বৰপূৰ্ণ আৰু যৌগিক হৈ উঠাৰ পৰিৱৰ্তে সহজ-সৰল আৰু মুক্ত হোৱাত অৰিহণা যোগায়।

১.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) চুটি প্ৰশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ঃ শিক্ষা বুলিলে কি বুজে? শিক্ষাৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ঃ শিক্ষাৰ সংজ্ঞা দিয়ক। শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰখনৰ বিষয়ে চমুকৈ বৰ্ণনা কৰক।

(খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ঃ শিক্ষা কেইপ্ৰকাৰৰ? আনুষ্ঠানিক, অনানুষ্ঠানিক আৰু অনৌপচাৰিক শিক্ষাৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

প্ৰশ্ন ২ঃ আনুষ্ঠানিক শিক্ষা আৰু অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ মাজত থকা পাৰ্থক্যখিনি উল্লেখ কৰক। শিক্ষাৰ পৰিসৰৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰক।

(গ) চমুটোকা লিখক

(ক) শিক্ষাৰ অর্থ

(খ) শিক্ষাৰ সংজ্ঞা

(গ) আনুষ্ঠানিক শিক্ষা

(ঘ) সংকীৰ্ণ অর্থত শিক্ষা

(ঙ) অনানুষ্ঠানিক শিক্ষা

(চ) বহল অর্থত শিক্ষা

(ছ) অনৌপচাৰিক শিক্ষা

(জ) শিক্ষাৰ ত্ৰিপাক্ষিক প্ৰক্ৰিয়া

*** ***** ***